

Юрченко О. С. Создание и основные направления деятельности Подольских земских органов в начале XX века

Важную роль в формировании гражданского общества занимает развитие самоуправляющихся общин, и именно это является залогом развития не только отдельного региона, но и государства в целом. Опираясь на это, на основе архивных материалов, исследованы предпосылки создания земских органов на территории Подольской губернии в начале XX века, охарактеризованы основные направления деятельности, значение и результаты работы подольских земских органов на территории края.

Ключевые слова: земства, губерния, реформы, указ, самоуправления.

УДК 94(477)

А. Б. Кліш

ХРИСТИЯНСЬКО-СУСПІЛЬНИЙ СОЮЗ ТА МІЖНАЦІОНАЛЬНІ ВЗАЄМИНИ В ГАЛИЧИНІ

У статті проаналізовано складні взаємини між різними народами у Галичині на початку XX століття, зокрема суперечності між українцями, поляками та євреями. Показано ставлення представників Християнсько-суспільного союзу щодо національного питання упродовж 1911–1914 рр. Досліджено методи розв'язання міжнаціональних протиріч партійними діячами, їх ставлення щодо польського та єврейського питань. З'ясовано, що позиція партії була толерантною та поміркованою щодо ставлення до поляків та євреїв.

Ключові слова: Християнсько-суспільний союз, Галичина, польсько-українські взаємини, єврейське питання.

Міжнаціональні відносини у Галичині на початку XX ст. мали важливі наслідки для українського, польського та єврейського народів, носили суперечливий, а часом і драматичний характер. Важливим чинником тогочасних міжнаціональних взаємин виступали політичні процеси і явища, які втілювалися в тому числі через діяльність політичних партій, в тому числі й Християнсько-суспільного союзу (далі – ХСС).

Метою цієї статті є спроба проаналізувати ставлення представників ХСС до вирішення міжнаціональних взаємин у Галичині на початку XX ст.

Науковий доробок дослідників із задекларованої проблематики обмежується публікаціями Т. Антошевського [1], Н. Васьківа [2], А. Кліша [3–4], І. Монолатія [5], М. Мудрого [6] та інших дослідників.

Зазначені автори в основному узагальнено аналізують суспільно-християнську течію, зокрема ХСС. Проте окреслена нами проблема не знайшла ґрунтовного висвітлення у наукових публікаціях, тому аналіз історіографії дає змогу зробити висновок про те, що на сьогодні у науковій літературі відсутні праці, що ґрунтуються на дослідженні зазначеної проблеми, у яких було б з'ясовано роль ХСС у розв'язанні міжнаціональних взаємин у Галичині на початку XX ст.

Основною джерельної бази слугують матеріали періодики, зокрема часопису “Руслан”, а також архівні фонди Центрального державного історичного архіву України у Львові та відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника.

Напередодні парламентських виборів 1911 р. О. Барвінський вирішив реанімувати політичну організацію суспільно-християнського скерування, яка отримала назву “Християнсько-суспільний союз”.

Новоутворена партія була поміркованою у методах та поглядах, проповідувала віроповідність австрійській короні та розглядала Відень як гаранта поступу галицьких українців. На відміну від попередника, Католицького русько-народного союзу, ХСС мала більше ознак, характерних для політичної партії. Структура партії була централізованою та гнучкою, що дозволяло здійснювати ефективне управління [1, с. 27–28]. ХСС мав чіткішу організаційну структуру та фіксоване членство, місцеві організації, арбітражний суд, секції за професійним, становим і іншим чинниками. На 1911 р. керівництво ХСС обчислювало чисельність своєї партії 300–500 членами, яка поступово зростала [7, с. 2].

У Галичині на початку XX ст. надзвичайної ваги набули міжнаціональні взаємини українців, насамперед, з поляками та євреями. Свій погляд на це питання мали і представники ХСС.

Оскільки очільник ХСС, О. Барвінський, був одним із ідейних натхненників політики українсько-польського примирення, т.зв. “нової ери”, у 90-х рр. XIX ст., політичні опоненти новоутвореної партії дуже часто звинувачували її у “зраді національних інтересів”, “запроданстві”, “угодовстві” тощо.

Найчастіше їх звинувачували в угодовстві до польської крайової влади. Я. Гординський, доповідаючи про суспільно-політичну ситуацію в Галичині на загальних зборах ХСС, відповів на такі звинувачення: “Миж угодовці, хиба о стілько, що стремимо так само як і тамті до винайденя способу спільного пожитя між обома народами, що замешкують Галичину, на основі: рівний з рівним, а де діє ся кривда нашому народови, там ми упоминаємо ся о неї” [8, с. 1].

Ставлення ХСС до поляків було достатньо обережним. З одного боку, на зборах ХСС 26 грудня 1911 р. зазначалося, що “... по містах і місточках населене руске в порівнанно з польським становить навіть більшість, а члени громадських рад звичайно майоризовані більшистю польсько-жидівською, або є польсько-жидівські...” [9, с. 30]. Таке трактування, на думку І. Монолатія, додатково підсилював непривітний

для українців силует “чужого” – двоякого польсько-єврейського фігуранта міжетнічної взаємодії в Галичині [5, с. 252].

А з іншого – ХСС намагався пом'якшити українсько-польські взаємини в Галичині: “На справу нашого відношення до Поляків дивимося не лише з нашого національного, але християнського і державного становища. Уважаємо себе народом рівноправним і ніякої висшости та опікуництва над собою не признаємо. Свідомі того, що для досягнення всяких старань, розуміємо ще наше відношене до Поляків так, що і християнська справедливість і державна конечність вимагає передовсім від Поляків, як від сильніших, щоби вони шукали способів, як полагодили наші міжнародні спірні справи” [7, с. 2].

У політичній сфері ХСС вважав корисним підтримувати нормальні взаємини з поміркованими польськими політиками та добиватися рівноправності з іншими українськими політичними партіями, щоб спільно активізувати суспільну діяльність та боротися за належні права для українців.

ХСС виступив проти спроб польсько-русофільського зближення. На думку прихильників О. Барвінського, цим порозумінням з русофілами поляки хотіли “виторгувати” собі прихильне ставлення Росії [10, с. 2].

Назагал позицію прихильників О. Барвінського щодо поляків можна простежити у “Шостому листі до людей доброї волі”, де зазначається: “... наше відношене до Поляків ґрунтується на бажанні рівноправності обох народів і звертає ся остро проти тих польських ґруп, які раді би насильством, чи асиміляційною тактикою здержати наш нарід на дорозі його змагань до красшої долі” [11, с. 2].

Представники ХСС намагалися “українізувати” тих українців, найчастіше міщан, які в силу історичних обставин полонізувалися. Зокрема, М. Галан у доповіді “Наше, а однак не наше міщанство” [12, с. 41–62] зазначав, що це є одним із першочергових завдань. Насамперед, це стосувалося тих міщан, котрі залишилися греко-католиками, проте спілкувалися польською мовою.

Попри те, підтримуючи українців, представники ХСС виступали проти шовіністичних та націоналістичних закликів деяких політичних сил: “Берегти і боронити свою народність се обов'язок кожного Русина, але буває часто, що в тім доводить ся до загорілості і засліплення, а крім того нині, в часах ворожих Церкві, де проти неї треба двигнути як найбільшу силу, зворушити і запалити цілий нарід – надуживають яко оружа – націоналізм” [13, с. 1].

У часописі “Руслан” наголошувалося на взаємній національній нетерпимості українців та поляків у Галичині, яка негативно впливала на культурно-освітній та соціально-економічний поступ краю. Автор замітки не бачить шляхів подолання такої ситуації: “І годі якогось навіть проміння надії дїждати ся, щоби ося національна нетерпимість злагідніла і оба зі собою сплетені народи успокоїла” [14, с. 1].

Подекуди представники ХСС, аналізуючи політичну боротьбу галицьких українців, в приклад ставили поляків, у котрих “єсть ще гірша плутанина, бо там колідують з собою інтереси великої і малої власности, більшого і дрібного капіталу, фабричного і домашнього промислу, колідують інтереси верств посїдаючих з трьох держав, котрі той стан посїдання раді б задержати, а прецінь боротьба внутрішня є у них, коли не слабша – то спокійніша і більш культурна” [15, арк. 57].

Цікавим, на нашу думку, є ставлення християнських суспільників до вирішення єврейського питання у Галичині.

Б. Лепкий у листі до О. Барвінського аргументував доцільність створення ХСС таким чином: “Думаю, що у нас мають бути такі партії, які є в державі, до котрої ми належимо. А що в державі є Християнсько-Суспільна партія, то і в нашім народі вона мусїла повстати. Се повинні би провідники иньших таборів зрозуміти і гамувати ся в борбі...” [15, с. 60].

Тут мова йде про австрійську Християнсько-соціальну партію під керівництвом К. Люгера. Згідно із саркастичним зауваженням ліберальної газети “Neue Freie Presse”, ця партія представляла собою суміш “святої води з бензином”. Для ідеології християнських соціалістів були характерні антиліберальні та релігійно-християнські засади. З моменту виникнення партія виступала за демократизацію виборчого права. Значну увагу вона приділяла соціальній проблематиці, робітничому питанню, проблемам селянства. Партія виступала за проведення широких соціальних реформ, домагалася обмеження влади великого капіталу, відстоювала інтереси дрібного і середнього власника. Підтримку виборців знаходили антисемітські гасла християнських соціалістів. Соціальний популізм та яскраво виражений антисемітизм забезпечували їм масову підтримку дрібнобуржуазних, міських верств населення, особливо у Відні [16, с. 81].

Проте, на відміну від аналогічних рухів Австро-Угорської монархії, зокрема польського, чеського, хорватського, словенського, прихильникам О. Барвінського не був притаманний яскраво виражений антисемітизм.

Християнські суспільники чітко розмежовували два поняття “жиди” (євреї як народ) та “жидівство” (світогляд, заснований єврейськими вченими, філософами та вплив євреїв на європейську політику, культуру, соціально-економічне життя) [17, с. 1].

Представники ХСС відкидали звинувачення опонентів у антисемітизмі: “Ми, що правда, ставили ся завсїгди критично до жидів між нашим народом в Галичині, але се не був якийсь принципіальний витисемітизм – війна зі всіми жидами за те лише, що они жиди, – се були оправдані і на гіркім досвіді оперті жалі, що жиди, хоч з нашого народу жиють, в політиці наступають ворожо против него і шкодять ему” [18, с. 1].

Причини антисемітизму християнські суспільники бачили у економічній площині: “Сей рух дістав ся також до нашої Галичини тай найшов для себе в деяких кругах суспільности податний ґрунт. Причина сего протижидівського руху лежить в тім, що християнські народи, видячи зростаючу силу жидів на всіх царинах

економічного життя, побоюють ся, щоби сі володітелі гроша не загорнули у свої руки панованя над сьвітом. З тих то причин повстав антисемітизм по всіх майже краях Європи” [19, с. 2].

Основною причиною єврейських погромів вони вважали “[...] безвихідне, сумне і дуже сумне економічне положенє стану селяньського в цілім краю” [17, с. 1]. На їх думку, говорити про антисемітизм недоречно, оскільки єврейські погроми забезпечив семітизм у Галичині.

Слід зазначити, що представники ХСС подекуди ставили євреїв в приклад для українців: “Найкрасший примір маємо на жидах, що живють між нами. Они не мають свого краю, своєї держави, розсіялись по цілім світї, а що кріпко держать ся своєї віри, живють з собою в згодї, тож запанували всюди. Сталась кривда жидам в Росії, то за ними упімнуть ся жиди поселені по всіх державах, та шлють їм поміч. Видадуть їх провідники приказ, то певно всі виповнять сей приказ. Жид з жидом посварить ся, але не хай католик зачіпить жида, то ті, що посварили ся, і другі сейчас повстануть проти католика і добре дадуть ся йому в знаки” [20].

Досягнення економічної та політичної рівноправності українців з іншими народами Галичини представники ХСС бачили у підвищенні їх освіченості. Тому освітньому питанню приділялася значна увага. На всіх зборах партії, їх резолюціях ми можемо спостерігати як християнські суспільники намагалися підняти це питання. Зокрема, управитель школи М. Галан зазначив, що у школах галицьких міст та містечок процвітала польська нетерпимість. У сокальському та жовківському повітах, де українці подекуди становили більшість та мали отримати школи з українською мовою викладання. Його підтримав о. Коцюба, який на прикладі Тисмениці показав, що там усе у єврейських руках, а школа польська, хоча більшість становлять українці [21, арк. 14].

Таким чином, ХСС, будучи малочисельною організацією, не відігравав значної ролі в політичному житті Галичини. Він виступав за українсько-польське порозуміння, як рівноправних народів. Християнські суспільники розуміли вагу єврейського питання в Галичині та відкидали будь-які спроби його насильницького вирішення. Натомість закликали українців спільним зусиллями протидіяти економічній перевазі євреїв. Такі помірковані погляди, а також постать його очільника, О. Барвінського, зробили партію малопопулярною серед широкого загалу.

Джерела та література

1. Антошевський Т. До історії християнсько-суспільного руху в Галичині (80-ті рр. XIX ст. – 1914 р.) / Тарас Антошевський. – Львів, 1997. – 36 с.
2. Васьків Н. А. Українсько-єврейські відносини у політиці християнських суспільників наприкінці XIX – початку XX ст. (за матеріалами часопису “Руслан”) / Васьків Н. А. // Гілея : науковий вісник : збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. – К.: “Видавництво “Гілея”, 2014. – Вип. 91 (12). – С. 40–47.
3. Кліш А. Християнсько-суспільний союз: інституалізація та діяльність / Андрій Кліш // Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць. Випуск 47. – К., 2015. – С. 55–62.
4. Кліш А. Часопис “Руслан” як джерело до вивчення Християнсько-суспільного союзу (1911–1914 рр.) / Андрій Кліш // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. Л. М. Алексієвець. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. – Вип. 16. У 2 ч. – Ч. 2. – С. 176–182.
5. Монолатій І. Разом, але майже окремо. Взаємодія етнополітичних акторів на західноукраїнських землях у 1867–1914 рр. Монографія / І. Монолатій. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2010. – 736 с.
6. Мудрий М. Рукописні джерела до історії Християнсько-суспільного союзу в Галичині / Мар’ян Мудрий // До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. – Київ; Львів, 2004. – С. 421–440.
7. Перші загальні збори “Християнсько-суспільного Союзу” // Руслан. – 2 липня (19 червня) 1911. – С. 2.
8. Загальні збори Христ.-сусп. Союзу (дальше) // Руслан. – 6 лютого (24 січня) 1914. – Ч. 27. – С. 1–2.
9. Християнсько-суспільний Союз. Довірочні збори членів “Християнсько-суспільного союзу” у Львові 26 грудня 1911 р. – Львів, 1912.
10. Наше становище супроти польського кола // Руслан. – Ч. 250. – 5 листопада (23 жовтня) 1912. – С. 1–2.
11. Шестий лист до людей доброї волі // Руслан. – Ч. 279. – 16 (3) грудня 1913. – С. 1–2.
12. Християнсько-суспільний союз. 5 лист. – Львів, 1914. – 62 с.
13. Дурделла Г. Ще кілька заміток про націоналізм і Церкву / о. Гр. Дурделла // Руслан. – Ч. 57. – 14 (1) марця 1913. – С. 1–2.
14. Національна нетерпимість // Руслан. – 24 (11) жовтня 1913. – С. 1–2.
15. Львівська національна наукова бібліотека імені В. Стефаника. Відділ рукописів. – Ф. 11. – Од. зб. 1659. – Арк. 57–60.
16. Булахтин М. А. Австрийский парламентаризм и “краковские консерваторы” накануне Первой мировой войны / М. А. Булахтин // Вестн. Перм. ун-та. – 2009. – Вип. 1 (8). История. – С. 80–85.
17. Одинадцятий лист до людей доброї волі // Руслан. – Ч. 284. – 24 (11) грудня 1913. – С. 1.
18. З повиборчих мірковань // Руслан. – 29 липця 1913. – С. 1.
19. Антисемітизм в Арабії // Руслан. – 28 серпня 1913. – С. 2.
20. Лист до руского народа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zbruc.eu/node/11502>
21. ЦДІАЛ України. – Ф. 408. – Оп. 1. – Спр. 319. – 62 арк.

Klish A. B. Christian-public union and ethnic relations in Halychyna

The article analyzes the complex relationships between different people in Halychyna in the early 20th century, including the conflict between Ukrainian, Polish and Jewish. Displaying attitude of Christian social union on the national question during the 1911–1914. Methods of resolving international conflicts party leaders, their attitude to the Polish and Jewish issues. It was found that the position of the party was a moderate and tolerant attitude on the Poles and Jews.

Key words: Christian social union, Halychyna, the Polish-Ukrainian relations, the Jewish question.

Клиш А. Б. Християнсько-общественный союз и межнациональные отношения в Галичине

В статье проанализированы сложные взаимоотношения между различными народами в Галичине в начале XX века, в частности противоречия между украинцами, поляками и евреями. Показано отношение представителей Християнско-общественного союза к национальному вопросу в течение 1911–1914 гг. Исследованы методы решения межнациональных противоречий партийными деятелями, их отношение к польского и еврейского вопросов. Выяснено, что позиция партии была толерантной и умеренной по отношению к полякам и евреям.

Ключевые слова: Християнско-общественный союз, Галичина, польско-украинские отношения, еврейский вопрос.

УДК 94(477.43)“19”32.9

С. А. Ткач

ЛІВИЙ РАДИКАЛІЗМ У СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті зроблено спробу на основі сучасної методології, аналізу праць вітчизняних і зарубіжних учених, залучення архівних джерел та опублікованих документів і матеріалів дослідити використання насилля та терору в діяльності ліворадикальних організацій політичних партій у Подільській губернії на початку ХХ ст. Охарактеризовано ставлення політичних партій соціалістичного напрямку до насилля, проаналізовано різноманітні його форми, акцентовано увагу на політичному та економічному терорі, який на теренах Поділля використовувався бойовими організаціями революційних політичних партій (ПСР, анархісти, РСДРП, Бунд). Саме терор став невід'ємною складовою боротьби з самодержавством, який під час революції 1905–1907 рр. досяг своєї кульмінації.

Ключові слова: лівий радикалізм, насилля, терор, тероризм, експропріація, Вінницька позапартійна бойова дружина, ПСР, анархісти, РСДРП, Бунд.

В історії людства політична боротьба та насилля завжди йшли поряд. Особливо яскраво нам це демонструють події в Україні початку ХХ ст. Насильство займало важливе місце в діяльності ліворадикальних політичних сил, однією з форм якого був тероризм. Діяльність політичних партій Подільської губернії цього періоду залишається ще недостатньо вивченою. До таких мало висвітлених тем належить питання насилля в діяльності бойових організацій ліворадикальних політичних партій.

Проблема насилля та тероризму ліворадикальних політичних партій та організацій знайшла своє відображення в працях українських і закордонних, переважно російських, учених. Серед вітчизняних дослідників заслуговують на увагу роботи В. Волковинського [1], О. Лебеденка [2], В. Сусорова [3], Н. Панченкової [4] та ін. У цих працях розкриваються причини виникнення тероризму на території Наддніпрянської України, висвітлюється процес консолідації зусиль ліворадикальних сил на боротьбу з царизмом, аналізуються гучні терористичні акти тощо.

Значним кроком у дослідженні феномену тероризму в історії України стало видання в 2002 р. колективної монографії Інституту історії України “Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ–ХХ ст. Історичні нариси” [5]. У ній вперше здійснено комплексний підхід до дослідження проблеми терору в Україні в тому числі терору ліворадикальних політичних партій.

Серед закордонних видань варто відзначити праці О. Будницького [6], А. Гейфман [7], Р. Городницького [8], М. Леонова [9], К. Морозова [10] та ін. У них досліджено причини виникнення тероризму, генезу терористичних ідей, зв'язок між ідейним та практичним тероризмом тощо.

Однак у цих та інших роботах поза увагою дослідників залишаються регіональні аспекти насильницької діяльності ліворадикальних політичних партій та організацій. Незважаючи на наявну значну літературу з історії політичних партій і, зокрема, в Наддніпрянській Україні, на сьогодні маємо лише одне дослідження радянської доби, в якому частково висвітлюється діяльність бойових організацій ліворадикальних політичних партій у Подільській губернії на початку ХХ ст. Це праця А. Зекцера [11].

Мета нашого дослідження полягає в тому, щоб на основі архівних джерел, наукового доробку вчених визначити роль насилля та терору в діяльності бойових організацій ліворадикальних політичних партій Поділля на початку ХХ ст.

Терор, який займав важливе місце в ідейних засадах есерів та анархістів, став одним із головних засобів боротьби із самодержавством. Він мав різні види та форми. В діяльності лівих радикалів у досліджуваній період простежується два види терору: політичний та економічний. Перший мав на меті проведення терористичних акцій проти окремих представників влади. Другий вид терору здійснювався з економічних мотивів. Його різновидами були аграрний та фабрично-заводський терор, які спрямовувалися на знищення приватного майна, засобів виробництва та вбивства поміщиків і фабрикантів. На нашу думку, до економічного терору слід віднести й експропріації, які мали на меті отримання коштів на терористичні потреби.

Теоретики есерівського вчення В. Чернов, М. Гоц та ін., які проживали за кордоном, у програмних документах і численних статтях у центральному органі Партії соціалістів-революціонерів “Революционная Россия” висловлювалися за негайне впровадження в життя Російської імперії тероризму. Вони вважали, що саме тероризм є практично єдиним засобом для приборкання безкарного царського свавілля. Лідери есерів